Prejeto 13. februar 2019, sprejeto 11. aprila 2019

Darja Zaviršek

Razumevanje travme holokavsta v socialnem delu

Razmisleki podiplomskih študentk FSD po izkušnji obiska koncentracijskega taborišča Auschwitz-Birkenau in judovskega geta v Krakovu (7.–9. april 2016)

Avtorice (abecedni red): Anja Belošević, Petra Bogataj, Špela Breceljnik, Angelika Čeh, Eva Črešnik, Elizabeta Hudak, Nina Ivič, Jerneja Kopavnik, Tjaša Mišmaš, Nina Perdih, Katja Sešek, Nina Sobočan, Simona Šivec.

Priprava na strokovno ekskurzijo

Že dolgo sem načrtovala, da bi manjšo skupino študentk_ov Fakultete za socialno delo peljala na poglobljen ogled koncentracijskega taborišča Auschwitz-Birkenau na Poljskem. V akademskem letu 2015/2016 se je na podiplomski študij magistrskega programa »Socialna pravičnost in vključevanje na področju hendikepa, etničnosti in spolov« vpisala skupina študentk, ki je po svojih intelektualnih sposobnostih in delovnem angažmaju izstopala od običajnih generacij študentk in študentov, zato sem se odločila, da je prav tej skupini pomembno omogočiti izkušnjo ogleda »prostora smrti«, ki je transgeneracijsko zaznamoval družine in posameznike v Evropi in drugod. Vsebino obiska smo povezali z dvema podiplomskima predmetoma: Metodologija kritičnega raziskovanja ter Travma in okrevanje. Strokovnega obiska so se udeležili tudi moji sodelavki in sodelavec Jelka Zorn, Gašper Krstulović in Natalija Djoković.

Študentke podiplomskega študija in štiri študentke z dodiplomskega študija socialnega dela (vseh skupaj 23) so vsebinske in organizacijske priprave na obisk taborišča smrti opravile z veliko zavzetostjo. Poglobljen študij jim je pomagal razumeti razsežnost holokavsta v evropski zgodovini, travmo žrtev pa tudi krivdo in zanikanje povzročiteljev ter prepletenost krivde in viktimizacije med preživelimi Judi. Priprave so obsegale teoretsko analizo znanstvenih in umetniških del pa tudi dokumentov in osebnih pričevanj, med drugimi: *Potopljeni in rešeni* (Primo Levi), *Slovenski pravični med narodi* (Irena Šumi in Oto Luthar), *Slovenski antisemitizem, živ pokopan v ideologiji slovenske narodne sprave* (Irena Šumi), *Holokavst med Jadranskim in Baltskim morjem: družini Singer in Kohnstein iz Maribora* (Boris Hajdinjak), film *Savlov Sin*, dokumentarni film Clauda Lanzmanna *Shoah*, filmi o Eichmannovem procesu, obisk razstave o otrocih v obdobju holokavsta v ljubljanskem Judovskem kulturnem centru v okviru tedna strpnosti (februar 2016).

Študentke so vedele, da je za obisk taborišča smrti temeljita priprava ključna. Tudi med deseturno vožnjo z avtobusom v Krakov smo čas porabile za skupinske predstavitve seminarjev, ki so nastali na podlagi branja zgodovine

evropskega judovstva in antisemitizima. V nadaljevanju povzemamo krajše misli iz daljših refleksijskih esejev, ki so jih nekatere študentke napisale po vrnitvi domov. (Prof. dr. Darja Zaviršek)

Vstop v taborišče smrti

»Auschwitz (poljsko ime je Oświęcim) je od Krakova oddaljen dobro uro vožnje, 60 km. Taborišče je bilo razdeljeno na tri glavna taborišča: Auschwitz, Auschwitz-Birkenau (uničevalno taborišče) in Auschwitz-Monowitz (delovno taborišče). Prvo je bilo ustanovljeno 20. maja 1940. Prvi zaporniki so bili poljski politični zaporniki, člani odporniških gibanj, sovjetski vojni ujetniki, politični zaporniki, med katerimi je bilo tudi 2346 Slovencev, prostitutke, Romi, Jehove priče idr. Vanj so zapirali tudi nemške storilce kaznivih dejanj in homoseksualce. Največ je bilo Judov. Nekaterim je uspelo pobegniti, mnogi poskusi niso uspeli in takšne ljudi so mučili in na koncu ubili. Na vhodu v taborišče je visel in še visi ciničen napis *Arbeit macht frei* (Delo osvobaja). Taborišče je bilo organizirano tako, da so žrtve same ubijale druge žrtve. Esesovci so bili tisti, ki so zbirali zapornike in so jim dajali privilegirano delo, nadzorovanje drugih zapornikov. Imenovali so jih kapo. Vsi zaporniki so morali delati. Septembra 1941 so esesovci opravljali test s plinom in ubili 850 Poljakov in Rusov. Zapornike so uporabljali za različne poskuse. Na ženskah so delali poskuse sterilizacije, da bi pozneje razvili injekcijsko metodo, ki bi jo uporabili na Slovanih. Taborišče Auschwitz-Birkenau je 3 kilometre od prvega taborišča Auschwitz in so ga zgradili leta 1941. Taborišče z lesenimi barakami je bilo obdano z električno bodečo žico, ki so jo nekateri zaporniki uporabili za samomor. Naenkrat je bilo v taborišču do 100.000 zapornikov, glavni namen je bilo iztrebljanje, zato je imel štiri krematorije s plinskimi celicami. Vsaka plinska celica je lahko sprejela naenkrat 2500 ljudi. Leta 1944 je bila železnica podaljšana in speljana v središče taborišča, pred tem pa so morali ljudje pešačiti. Občasno so vagone prispelih poslali naravnost v smrt; včasih so naredili selekcijo, koga bodo ubili takoj in koga bodo najprej izkoristili kot delovno silo ali za medicinski eksperiment. Otroke so ločili od mater in jih skupaj s starimi ženskami, bolnimi in šibkimi poslali v plinske celice.« (Simona Šivec)

»Mestece okrog Auschwitza je bilo glede na pripovedi dokaj novo, saj so ga pred drugo svetovno vojno Nemci popolnoma evakuirali. Najdemo Lidl in McDonald's, infrastrukturo za turiste, avtobusi stalno vozijo noter in ven. Kdo bi živel na takem mestu? Leto 1945 je bilo natanko pred 71 leti, to ni niti eno celotno življenjsko obdobje, in že se zdi, da so dogodki v taborišču del davne zgodovine. Preživeli so v visoki starosti ali pa pokojni in z njimi je odšel tudi spomin na doživeto grozo in strah, ki si ju nihče razen žrtev ne more zares predstavljati. Mi, ki beremo opise ponižanj, pomen dogodkov nujno nekoliko minimiziramo, da sploh prenesemo misel na trpljenje tolikih ljudi. Primo Levi je omenil, da izkušnje drugih ljudi lahko sodimo le glede na naše lastne in da se torej povprečnemu bralcu dogodki zdijo manj grozni, kot so bili v resnici. Nekaj v bralcu postavlja zavore med njim in predstavo sveta, v katerem ni ničesar, kar bi človeka zaščitilo. Manifestacija takega sveta je nekaj, o čemer samo sanjarimo, prepričani, da se ne more zgoditi, ker imamo svoje fantazije pod nadzorom.« (Špela Breceljnik)

»Do Auschwitza je vodila dolga pot iz centra mesta. Hiše ob poti so bile dokaj lepo ohranjene, to pomeni, da jih v času druge svetovne vojne še ni bilo oziroma jih je bilo zelo malo. Kos poti smo prevozili čez gozd, ki se je zdel hladen in teman. Verjetno zato, ker je bilo vreme oblačno, morda pa sem tak občutek dobila tudi zato, ker sem vedela, da so se v taborišču, proti kateremu smo se peljali, dogajale grozne stvari. Da je taborišče oddaljeno od velikega mesta, me ni presenetilo, saj je to ena izmed značilnosti totalnih institucij. Taborišče je bilo izolirano in zanj najprej ni vedelo veliko ljudi. Postalo je svet zase. Hkrati pa zaporniki niso mogli uiti, saj niso imeli kam, ker okoli taborišča, razen polj, ni bilo ničesar. […] Ko sem že mislila, da sem se zavedala razsežnosti holokavsta, pa sem, ko smo stopili v koncentracijsko taborišče Birkenau, ugotovila, da sem se zmotila.« (Tjaša Mišmaš)

»V Auschwitzu je bilo 1,3 milijona ljudi, od tega jih je 1,1 milijona umrlo. Ko sem videla te številke, sem si skušala predstavljati, koliko ljudi je to bilo pravzaprav. Težko si predstavljamo, kakšna množica ljudi je to bila. […] Birkenau je bil še hujše, krutejše koncentracijsko taborišče. Za ogled tega smo imeli samo pol ure. To se nam je vsem zdelo zelo škoda, saj bi si o tem želeli vedeti še več. To taborišče je zelo veliko. Nekaj barak še stoji, nekatere pa so podrli. V eni od barak smo videli stranišča. Luknja pri luknji, nobene človeške intime. Popolno razčlovečenje.« (Petra Bogataj)

»Čeprav se mi je zdelo, da sem na ekskurzijo pripravljena tudi psihično, sem po samem obisku ugotovila, da to ne drži. Pravzaprav te nič ne more pripraviti na zlo, ki ga je za seboj pustila nacistična in fašistična ideologija. Prepričana sem, da večje groze, kot je bila ta, ne bom nikoli več videla. Po mojem mnenju smo ubrale različne strategije, kako se spoprijeti z grozo Auschwitza. Nekatere študijske kolegice so se verjetno čustveno zaprle in jih zato ni tako presunilo. Ko so me moji prijatelji doma spraševali, kako je bilo, sem iskreno povedala, da si želim, da česa tako groznega ne bi obiskala. Najbolj me je pretreslo dejstvo, da zgodovino dobro poznam in da imam številko milijon in pol ubitih ljudi v Auschwitzu v glavi že od osnovne šole,

pa vendar si nikakor nisem mogla predstavljati, koliko ljudi to je. Statistično ta številka pomeni tri četrtine prebivalstva Slovenije, pa si je še kljub temu nemogoče ustvariti pravo predstavo o tem, koliko ljudi je to. Toliko različnih duš, ki pravzaprav niso zakrivile nič, razen tega, da so bili Judi, Romi, hendikepirani, Jugoslovani in drugi, ki so se rodili v to napačno grozno obdobje. Ta gromozanska številka me je udarila v glavo šele takrat, ko smo bili v delu Auschwitza, ki ga je izraelska država preuredila v muzej. Tam stoji knjiga judovskih žrtev, ki v dolžino meri tri do štiri metre in je visoka kakšen meter do meter in pol, knjiga se razteza v obe smeri. Ko listaš med temi gromozanskimi papirji, vidiš imena žrtev, zapisana s pisavo font 11 ali 12. Ko sem listala po njej, sem ob vsakem naslednjem listu upala, da na njem ne bo pisalo nič in da so vse skupaj samo slabe sanje. Ne znam opisati groze, ki te zadane, ko na drugačen način dojameš, kako velikanska številka žrtev je to. Naslednja stvar, na katero te po mojem mnenju ne pripravi nič na svetu, so človeški ostanki, ki jih lahko pogledaš v muzeju Auschwitz I. Videle smo dve toni las, kovčke, otroške oblekice in proteze.« (Jerneja Kopavnik)

»Med ogledom sem veliko razmišljala, kaj bi morala čutiti, saj me nič ni tako močno zadelo. Seveda sem bila pretresena, vendar pa se nisem počutila zelo prizadeto. Zaradi tega sem se počutila tudi zelo slabo, saj sem menila, da to ni v redu in da moram biti kot socialna delavka empatična. V času trajanja ogleda sem čakala, da me bo kaj ‚zadelo'. In me ni. Vse do prihoda v sobo, kjer so bili na stenah okoli nas predvajani posnetki o življenju ljudi pred vojno. Videli smo, kako so Judje živeli vsakdanje življenje, bili veseli, plesali, peli, posneti so bili med vsakdanjimi opravili ipd. In to me je zelo prizadelo, saj sem začela razmišljati, da so bili ljudje, kot smo mi, da so živeli življenje, kot ga živimo mi. En dan so se veselili, že drugi dan so jih nacisti odpeljali z enim namenom, da jih ubijejo. Razmišljala sem tudi o tem, koliko ljudi je tam izgubilo svojo družino, in v grlu sem občutila cmok, saj sem si predstavljala, da bi to lahko bila katerakoli družina, tudi moja.« (Nina Sobočan)

»Največjo grozo, strah in občutke nemoči sem začutila v enem izmed blokov v Auschwitzu I, kjer smo si ogledali video prezentacije življenja Judov pred njihovo getoizacijo. Predstavljeni so bili ob vsakodnevnih opravilih, praznovanjih in zlahka sem se ob nekajminutnem gledanju poistovetila z različnimi zgodbami. Toda že v naslednjem prostoru so bili prikazani nacistična propaganda in zborovanja Nemcev v podporo nacionalsocializmu. Ob tem so se mi pred očmi prikazali številni rasistični shodi in protesti, ki smo jim priče tudi dandanes. Današnja situacija z begunci, kjer so v ospredju »varnostno vprašanje«, uvajanje izrednih razmer (militarizacija meje, rezalna žica, ki spominja na žice v koncentracijskih taboriščih), zapiranje ljudi, sistem registracije in vsi drugi procesi ljudi dehumanizirajo in selekcionirajo. Pričevanje Prima Levija nekoliko spominja tudi na današnje razmere: ‚Vlak se je dvakrat ali trikrat ustavil sredi polj, kjer so odprli vrata vagonov in dovolili jetnikom, da so šli ven, vendar se niso smeli oddaljiti od tirov niti se umakniti na samo … Esesovci, ki so nas spremljali, so se neprikrito zabavali, ko so videli, kako moški in ženske počepajo, kjer morejo – po peronih in med tiri. Nemški potniki pa so odkrito izražali gnus: takšni ljudje si zaslužijo svojo usodo, saj vendar vidimo, kako se obnašajo. Niso *Menschen*, ljudje, temveč živali, svinje; to je jasno kakor beli dan.‘ (Levi, *Potopljeni in rešeni,* 2003, str. 90.) Ne zelo drugačno je bilo poročanje nekaterih konservativnih in senzacionalističnih medijev pri nas, ki so pisali o divjih hordah, ki puščajo smeti povsod in si jemljejo pravico uničevati tujo lastnino«„ le nekaj mesecev nazaj. Vse to priča o živosti in vsenavzočnosti rasizma tudi danes.« (Angelika Čeh)

»V eni izmed hiš so bili po hodniku obešeni portreti taboriščnikov. Ko sem si jih natančno ogledala, sem videla, da sta pod portreti zapisana datumi prihoda v taborišče in datum smrti. Zelo hitro sem ugotovila, da je bila povprečna doba bivanja v taborišču tri mesece. […] Razstavljeni so bili tudi kovčki in na enemu izmed njih je pisalo moje ime. V tistem trenutku me je zadelo. Žrtev bi lahko bila tudi jaz. […] Do takrat je bila moja osebnost prepojena z grozo in hkrati z zanikanjem, ki pa se je popolnoma razblinilo v plinski celici. Bila je drugačna, kot sem si jo predstavljala, zelo majhna. Na stenah so bili še vedno odtisi nohtov ljudi, ki so v obupu, ko jih je zajel smrtonosni plin Zyklon B, najverjetneje želeli zbežati. Prizor je bil presunljiv in zavedanje o velikem številu žrtev, ki so umirale v mukah v prostoru, v kateremu stojiš, je bilo nedojemljivo.« (Eva Črešnik)

»Zavedala sem se, da še vedno hodim po človeških ostankih, saj so tla posipali s pepelom umrlih. Spoznala sem, da je to najverjetneje najbolj preklet kraj na zemlji, saj je videl največ groze in krvi. Ko sem se vrnila domov, sem začela veliko premišljevati tudi o slikah ljudi, ki smo jih videle na stenah, preden so nacisti začeli ljudi tetovirati, saj je bilo očitno slikanje preveč human način ravnanja z Judi. Še danes imam pred očmi sliki dveh slovenskih sester. Ko sem sliko pogledala prvič, se mi je zazdelo, da sta ženski srednjih letih, shujšani, že malo osiveli in zgubani, ko pa sem pogledala datum rojstva, me je zadela groza, saj sta bili stari šestnajst let.« (Jerneja Kopavnik)

»Vsa groza se je še povečala z vstopom skozi ‚vrata smrti‘, ko smo prišli na kraj, kjer je v plinskih celicah umrla večina žrtev Auschwitza (več kot milijon). Veliko večji in kake tri kilometre oddaljen Auschwitz II-Birkenau je imel zelo pomembno vlogo pri ‚dokončni rešitvi judovskega vprašanja›. Vanj je speljana železnica, po kateri je na tisoče ljudi vsak dan pripotovalo v zapečatenih vagonih. Srh vzbujajoča je ‚rampa‘, kraj, kjer so ob prihodu

transportov v taborišče esesovski zdravniki opravljali zloglasne selekcije, desno za delovno taborišče in levo za plinske celice. Rekonstrukcija barake s ‚posteljami' pove o življenjskih razmerah več kot katerakoli fotografija. Tukaj so tudi ostanki štirih krematorijev in plinskih celic. Pepel vseh pomorjenih je razneslo kdove kam, njihovih zgodb pa ne bomo poznali nikoli. Tišina in mirnost, ki sta bili tukaj (v primerjavi z obiskom Auschwitza I), in neskončna površina taborišča so zbujali občutek zapuščenega pokopališča. Pred očmi so se mi prikazale fotografije oseb in njihovi izrazi na obrazih, ki so bili razstavljeni v enem izmed blokov.

Ljudje v taboriščih so morali opravljati najtežja dela, bili so tudi cenena delovna sila za Auschwitz III-Monowitz ter druge tovarne in rudnike. To taborišče je preživel pisatelj Primo Levi, čigar citat iz njegove knjige *Potopljeni in rešeni* je bilo zaslediti tudi v enem izmed blokov*: ‚It happened, therefore it can happen again: this is the core of what we have to say.'*« (Angelika Čeh)

»A ko sem stopila pred steno v krematoriju, kjer so se videle sledi nohtov ljudi, ki so poskušali pobegniti, sem se ob tem zares zavedala svoje otrplosti. Da nisem otrpla od tega, ker ves čas čakam na nekaj, ampak sem otrpnila zaradi nečesa, kar me je presunilo pregloboko. […] Za tisto goro las je bilo ogromno ljudi, za tistimi ostanki osebnih stvari so bili v resnici ljudje, ki so to nosili, ki so to uporabljali, ki so upali in verjeli, da se jim ne bo zgodilo nič takega, kar ne bi mogli prenesti. Da so bili ti prostori zares narejeni za nekaj tako groznega in da danes nekateri ljudje nad tem uživajo in ne pridejo na ogled, da bi prišli razumet zgodovino. Nekako mi ni dala miru misel, kako se ob tem počutijo Nemci, ki sem jih videla, da so bili tam – ali občutijo grozo, ker imajo priimke najhujših nasilnežev, ali pa jim je vseeno? Kako se počutijo Judje, ki sem jih prav tako videla tam?« (Nina Ivič)

»Ves čas ogleda sem se počutila, kot da sem na pogrebu. Zaznala sem, da smo bili kot skupina zelo mirni in zbrani, nekako zamišljeni. Sama nisem drugih gledala v oči, bila sem v nekem svojem svetu. Prav tako nisem zbrala niti toliko energije, da bi stvari fotografirala, saj sem želela stvari občutiti, s fotografiranjem pa bi se nekako zamotila in o tem ne bi toliko razmišljala. […] Ko smo se pozneje pogovarjale in imele refleksijo, sem opazila, da je bilo kar nekaj sošolk, ki se jih je soba z lasmi izjemno dotaknila. Sama razmišljam, da nas je to tako močno prizadelo prav zato, ker lasje niso bili zgolj neki predmeti, lastnina ljudi, ampak so bili človeški deli, so bili nekoč del ljudi. Čeprav so jih pobrili ‚zaradi uši' in najrazličnejših razlogov, pa so poleg tega, da so s tem dosegli, da so si bili zaporniki med seboj vsi podobni, z lasmi tudi trgovali – iz las so delali vrvi. Kot da je treba vsako človeško celico izrabiti do konca.« (Nina Perdih)

Učinek videnega

»Zanimivo se mi zdi, da so v mojem spominu slike, ob katerih sem bila zgrožena, meglene ali pa izmaličene. Drugi in tretji dan po vrnitvi domov se mi je zjutraj ob prebujanju zgodilo, da sem imela pred očmi ves čas tri slike. Prva je bila napis, ki v angleščini pomeni, da kdor zgodovine ne pozna, jo lahko ponovi. Druga slika so bili lasje, polno las, sedem ton las, ki so bili v sobi z dokazi, poleg očal, čevljev in otroških oblek. In tretja je bila slika Hitlerja in kako vanj mečem kamenje in ga preklinjam. Ne morem verjeti,

da je minilo že nekaj časa, jaz sem pa še vedno pod tako močnimi vtisi. Glede na to, kako sem vse doživela, se sprašujem, kakšna je šele morala biti travma za preživele.« (Elizabeta Hudak)

»Zelo pretresli so me tudi otroška oblačila, čeveljčki in druge otroške reči. Nekako sem bila pripravljena, saj sem slišala že od drugih, da je v Auschwitzu veliko osebnih reči jetnikov, vendar za otroška oblačila nisem vedela. Pretreslo me je, saj je šlo za otroke, ki niso bili krivi ničesar, ki še niso niti prav začeli živeti, pa jim je bila ta pravica že odvzeta. Ob vseh nakopičenih stvari me je zelo prizadel pogled na čevlje, ki sem jih videla za steklom, saj so bili ‚del ljudi', so nekomu pripadali. Spomnim se, da sem isti večer, ko smo se vrnile v hostel in nato odšle s kolegicami v mesto, v eni izmed trgovin videla izložbo s čevlji. To me je spomnilo na čevlje iz taborišča in sem sama pri sebi opazila grozo.« (Anja Belošević)

Ali se holokavst lahko ponovi

»Govori se, da so ‚ljudje v svojem bistvu dobri'! Kakšnem bistvu? Kako lahko rečemo, da so ljudje, ki so sposobni soljudi razčlovečiti, hraniti tri tone človeških las, zato da jih uporabijo za pletenje vrvi, ustvarijo pogoje, kjer vsakih 5 minut umre ena oseba, dobri? Ljudje, ki ubijanju v plinskih celicah rečejo ‚milostna smrt'? Ljudje, ki sistematično sterilizirajo 1000 Judinj na dan? Nihče, ki je v svojem bistvu dober, ni sposoben storiti takšnih grozot. Podobna dobrota ljudi se znova kaže v nacionalističnih nastopih proti begunkam_cem.« (Katja Sešek)

»Mnogi so se spraševali, zakaj gledam takšne filme in berem takšno literaturo, da to ni dobro. Ja, se strinjam z njimi, res ni dobro in res lahko vpliva na naše počutje, toda če ne bomo brali in če ne bomo želeli vedeti, ne bomo vedeli, česa je človek zmožen. To, kar se je zgodilo, se ne sme zgoditi nikoli več! Da se ne bo ponovilo, menim, da je o tem treba vedeti. Trenutno smo priče velikemu številu beguncev, ki na podoben način bežijo pred vojno, kot so ljudje bežali v drugi svetovni vojni. Podobno se dogaja, da se zapirajo meje, tako kot so jih Nemci, v času druge svetovne vojne, zaprli Judom, Romom, Slovanom idr. S tem ne želim reči, da se dogaja isto ali podobno, želim le opozoriti na primerjalne povezave, ki jih morda tisti, ki ne želijo vedeti, ne vedo. Na to pot sem šla tudi z namenom, da se poklonim spominu na vse ljudi, ki so izgubili življenja v Auschwitzu.« (Simona Šivec)

»Razmišljala sem tudi o trajanju procesa kriminalizacije in uničevanja Judov. Dolgih 12 let oz. še nekoliko dlje se je med Nemci redila ideja o Judih kot o motečem elementu. 12 let je dovolj časa, da sprva neko izredno stanje in absurdna ideja postaneta del nove realnosti, zunaj katere so sposobni pogledati le redki. Nemci bi se morali odpovedati svojim privilegijem, da bi lahko izboljšali položaj Judov, institucionalno nasilje jim je dalo mandat premoči nad manjšino, po porazu v prvi svetovni vojni in revščini, ki jo je obrodila, so se znova polastili družbeno spoštovanih statusov v razmerju do drugega. 'Drugi' pa so postali tudi Nemci, ki se z režimom niso strinjali. Tako kot danes se 'drugi' konstruira stalno, med vsemi družbenimi skupinami in znotraj njih – ne postati drugi pomeni stalno prilagajanje večini in celo predvidevanje njenih naslednjih korakov, to pa ima visoko ceno. Svoj molk in poslušnost nacističnemu režimu so Nemci plačevali še dolgo po vojni,

danes pa je država razdeljena med zagovornike migrantov, nekateri pa so antimigrantski neonacisti. […] Človek rad fantazira o uničenju in eskaliranju situacije – sem prepričana, da je marsikdo skoraj perverzno upal, da bo t. i. migrantska kriza tako eskalirala, da bo treba uporabiti ukrepe, ki so jih uradniki do zdaj gledali samo na papirju. Tanki, policisti s psi v polni bojni opremi in vse preveč navdušeni novinarji so bili na meji že takoj na začetku, ko jih je čez prišla samo peščica.« (Špela Breceljnik)

Zahvala

Strokovna ekskurzija v Auschwitz-Birkenau je potekala od 7. do 9. aprila 2016, finančno pa sta jo podprla Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (500 €) in Fakulteta za socialno delo (135 €). Ob tem se najlepše zahvaljujemo predvsem gospodu Romanu M. Grudnu, sekretarju Službe za mednarodno sodelovanje in evropske zadeve, Vojku Kunaverju (Zavod za šolstvo RS) in vodstvu Fakultete za socialno delo.